

Ο Οδυσσεάς Τσαγκαράκης ως πανεπιστημιακός δάσκαλος

Κωνσταντίνος ΣΠΑΝΟΥΔΑΚΗΣ*

Ο ΟΔΥΣΣΕΑΣ Τσαγκαράκης ήταν ο πρώτος που διορίστηκε στη βαθμίδα του καθηγητή στο νεοσύστατο τότε Πανεπιστήμιο Κρήτης το 1982, όταν επέστρεψε στην πατρίδα του από τον Καναδά, όπου δίδασκε. Ο Τσαγκαράκης έγραψε σημαντικό αριθμό βιβλίων και άρθρων από τα οποία το κύκνειο άσμα του για την ομηρική *Νέκυια*, την κατάβαση του Οδυσσέα στον Άδη για να λάβει χρησμό από τον μάντη Κάλχα, αξίζει ιδιαίτερος να αναφερθεί (2011). Αλλά για πολλούς από εμάς ο Τσαγκαράκης δεν ήταν κάποιος μακρινός διανοητής, που μέσα σε ένα δωμάτιο σκέφτηκε ό,τι σπουδαίο σκέφτηκε για τον Όμηρο και τους αρχαϊκούς λυρικούς ποιητές, αλλά ένας άνθρωπος με σάρκα και οστά, ο δάσκαλός μας, αυτός που κάθε εβδομάδα έμπαινε για τρεις ώρες στην τάξη για να μας κάνει μάθημα. Και πιστεύω και ξέρω πως πολλοί μαθητές του βρίσκονται ανάμεσά μας σήμερα και έτσι, ως δάσκαλος, ζει στις αναμνήσεις μας.

Ο ίδιος ως συνάδελφο δεν πρόλαβα να τον γνωρίσω. Γιατί συνταξιοδοτήθηκε τη χρονιά που εγώ διορίστηκα. Τον γνώρισα όμως και τον θυμάμαι καλά ως δάσκαλο. Ο Τσαγκαράκης δίδασκε σημαντικά μαθήματα στο πρόγραμμα σπουδών. Καταρχήν, το εισαγωγικό μάθημα με τον κωδικό ΑΕΦ 100 (Εισαγωγή στην κλασική φιλολογία) και πολλοί τον θυμούνται από αυτό, αφού ήταν μάθημα υποχρεωτικό. Δίδασκε επίσης διάφορα ομηρικά: το ΑΕΦ 30 (Ομηρική γλώσσα και ιωνική διάλεκτος), την ραψωδία λ της *Οδύσσειας* (*Νέκυια*) και την ραψωδία Ζ της *Ιλιάδας*, η οποία περιλαμβάνει τη συνάντηση των τραγικών συζύγων, της Ανδρομάχης και του Έκτορα—η Ανδρομάχη κρατά στην αγκαλιά της τον μικρό γιο τους Αστυνάκτα. Το τέλος και των τριών πλησιάζει και θα είναι τραγικό, η δε σκηνή παρουσιάζεται με έξοχο ανθρωπισμό από τον ποιητή. Τέλος, δίδασκε την *Απολογία* του

* Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Φιλολογίας.

Πλάτωνα, Αρχαϊκή ελεγεία και ίαμβο και την *Αινειάδα* του Βιργιλίου στα λατινικά εστιάζοντας στις οφειλές της στα ομηρικά έπη.

Παρότι έχουν περάσει πάνω από είκοσι πέντε χρόνια θυμάμαι πολύ καλά τα μαθήματα του Τσαγκαράκη. Όταν έμπαινε στην τάξη δεν είχε καιρό για χάσιμο, έμπαινε πάντοτε βιαστικός. Καθόταν, άφηνε το καπέλο στην έδρα, άνοιγε έναν φάκελο με τις πολυκαιρισμένες σημειώσεις του. Οι σημειώσεις ήταν γραμμένες σε αναρίθμητες μικρές καρτέλες—θα ’ταν 12 x 6 εκατοστά—τις οποίες άλλαζε σαν τραπουλόχαρτα πάνω στην έδρα. Εμείς ακούγαμε και γράφαμε, κρατούσαμε σημειώσεις. Ήταν λεπτολόγος, επέμενε στη λεπτομέρεια, όπως πρέπει να είναι κάθε φιλόλογος, ενίοτε χρησιμοποιούσε λέξεις της κρητικής διαλέκτου στο μάθημα: έλεγε «κατέτε» αντί για «ξέρετε», «αβοθρακός» αντί για «βάτραχος». Εμείς απολαμβάναμε μουσική στ’ αυτιά μας, αλλά οι μη-κρητικοί συμφοιτητές μας κοιτούσαν αμήχανα ο ένας τον άλλον.

Ως καθηγητής ο Τσαγκαράκης δεν έδινε πολλά περιθώρια αμφισβήτησης, ούτε και συζήτησης. Καμιά φορά έλεγε και κανένα χωρατό. Τα αστεία του είχαν πάντοτε έρεισμα την κλασική φιλολογία. «Ο Ηρακλής, έλεγε, ήταν παμφάγος και το μόνο βιβλίο που διάβαζε ήταν συνταγές μαγειρικής». Ο Ηρακλής, ο *super star* ήρωας των παιδικών μας χρόνων ήταν πράγματι φαταούλας; Και διάβαζε τον τσελεμεντέ όπως η μαμά μας όταν ψήνει γλυκό το απόγευμα; Κι εμείς, καθώς δεν ήμασταν εξοικειωμένοι με το κωμικό πορτραίτο του ήρωα, μας πήρε χρόνια να το καταλάβουμε. Κι εκείνο το ανέκδοτο από τη συνάντηση Έκτορα και Ανδρομάχης που ο Τσαγκαράκης το μετέφερε από τη θητεία του στον Καναδά: ρώτησε τους φοιτητές στην τάξη γιατί η Ανδρομάχη κλαίει (η Ανδρομάχη κλαίει γιατί ψυχανεμίζεται τον επερχόμενο θάνατο του συζύγου της και τη δική της τραγική μοίρα) και κάποιος απάντησε «γιατί η ασφάλεια του συζύγου της δεν την καλύπτει». Επίσης ανέφερε τα *Ομηρικά Απορήματα* (ένα μεταγενέστερο αλληγορικό έργο για τον Όμηρο) κι έλεγε ότι κάποιος φοιτητής τα έγραψε “Ομηρικά απορρίμματα”. Κάποιοι από μας πηγαίναμε στις εξετάσεις με τον φόβο να μη γίνουμε το επόμενο ανέκδοτο.

Στις εξετάσεις ο Τσαγκαράκης ήταν αυστηρός αλλά δίκαιος: οι παλαιότεροι φοιτητές είχαν να το λένε: “Τσαγκαράκη δεν περνάς, αν δεν ξέρεις μέτρο”. Λέγανε και άλλα φοβιστικά πράγματα, όπως ότι ρωτάει πού κείται ο Ορχομενός. Πού βρίσκεται άραγε ο Ορχομενός; Η ερώτηση ήταν παγίδα, γιατί έπρεπε κανείς να ξέρει ότι είναι δύο οι Ορχομενοί. Κι έτσι μάθαμε όλοι ότι Ορχομενός υπάρχει και στην Αρκαδία και στη Βοιωτία.

Αλλά ας θυμηθούμε τι δίδασκε ο Τσαγκαράκης. Ξεχωρίζω εδώ την τελευταία παράγραφο από την *Απολογία* του Πλάτωνα (από την απολογία του Σωκράτη στο δικαστήριο που τον καταδίκασε σε θάνατο):

Αλλά και ὑμᾶς χρή, ὧ ἄνδρες δικασταί, εὐέλπιδας εἶναι πρὸς τὸν θάνατον, καὶ ἔν τι τοῦτο διανοεῖσθαι ἀληθές, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνδρὶ ἀγαθῷ κακὸν οὐδὲν οὔτε ζῶντι οὔτε τελευτήσαντι, οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα· οὐδὲ τὰ ἐμὰ νῦν ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου γέγονεν, ἀλλὰ μοι δῆλόν ἐστι τοῦτο, ὅτι ἤδη τεθνάναι καὶ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βέλτιον ἦν μοι. διὰ τοῦτο καὶ ἐμὲ οὐδαμοῦ ἀπέτρεψεν τὸ σημεῖον, καὶ ἔγωγε τοῖς καταψηφισαμένοις μου καὶ τοῖς κατηγοροῖς οὐ πάνυ χαλεπαίνω. καίτοι οὐ ταύτη τῇ διανοίᾳ κατεψηφίζοντό μου καὶ κατηγοροῦν, ἀλλ' οἴομενοι βλάπτειν· τοῦτο αὐτοῖς ἄξιον μέμφεσθαι. τοσόνδε μέντοι αὐτῶν δέομαι· τοὺς ὑεῖς μου, ἐπειδὴν ἠβήσωσι, τιμωρήσασθε, ὧ ἄνδρες, ταῦτά ταῦτα λυποῦντες ἄπερ ἐγὼ ὑμᾶς ἐλύπουν, ἐὰν ὑμῖν δοκῶσιν ἢ χρημάτων ἢ ἄλλου του πρότερον ἐπιμελεῖσθαι ἢ ἀρετῆς, καὶ ἐὰν δοκῶσιν τι εἶναι μηδὲν ὄντες, ὄνειδίζετε αὐτοῖς ὥσπερ ἐγὼ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἐπιμελοῦνται ὧν δεῖ, καὶ οἴονται τι εἶναι ὄντες οὐδενὸς ἄξιοι. καὶ ἐὰν ταῦτα ποιῆτε, δίκαια πεπονθῶς ἐγὼ ἔσομαι ὑφ' ὑμῶν αὐτός τε καὶ οἱ ὑεῖς. ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι, ἐμοὶ μὲν ἀποθανομένω, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις· ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἔρχονται ἐπὶ ἄμεινον πράγμα, ἄδηλον παντὶ πλήν ἢ τῷ θεῷ.

Πλ. *Απολ.* 41d-42a

Ο Τσαγκαράκης δεν έφτασε στο μάθημα μέχρι την τελική παράγραφο. Δεν επαρκούσε ο αριθμός των μαθημάτων. Παραθέτω αυτό το χωρίο γιατί μου φαίνεται όμορφο και ταιριαστό στην περίπτωση. Αλλά σίγουρα θα μας έλεγε ότι το *τοῦτο* στην 2η, 5η και 7η γραμμή επεξηγείται από τις ειδικές προτάσεις που ακολουθούν, πράγμα που συνέχει τον λόγο και του δίνει μια διάθεση ειρωνικής διδασκαλίας. Ο Σωκράτης κρατά το δάκτυλο υψωμένο όταν προφέρει αυτά τα λόγια. Και σίγουρα θα μας έλεγε ότι το *ἀλλὰ γάρ* στο τέλος της *Απολογίας* χρησιμοποιείται προκειμένου ο ομιλητής, με ένα καινούριο θέμα, να διακόψει τον ειρμό σκέψεων που μόλις προηγουμένως ανέπτυξε. Λιγότερο θα επέμενε στις φιλοσοφικές προεκτάσεις του κειμένου, την έννοια της αρετής, την ακριβή λειτουργία του σωκρατικού *σημείου* (*δαιμονίου*).

Αλλά το πιο αξιοσημείωτο μάθημα ήταν σίγουρα το ΑΕΦ 30: Επική γλώσσα και ιωνική διάλεκτος. Το μάθημα απευθυνόταν μόνον στους φοιτητές της κατεύθυνσης κλασικών σπουδών, δεν ενδεικνυόταν

για τους νεοελληνιστές και τους άλλους, γιατί ήταν πολύ εξειδικευμένο. Αυτός είναι και ο λόγος που δεν διδάσκεται πια αυτόνομα, αλλά έχει κάπως ενσωματωθεί στις παραδόσεις για τον Όμηρο. Στο μάθημα διδασκόταν ο φόβος και ο τρόμος του φοιτητή, το μέτρο. Επίσης η επική διάλεκτος, που αναμιγνύει στοιχεία από διάφορες διαλέκτους και δεν μιλήθηκε ποτέ καθεαυτήν. Στο τέλος διαβάζαμε αποσπάσματα και από τον Ηρόδοτο, που έγραψε στην ιωνική διάλεκτο, αν και πολύ αργότερα, και αποσπάσματα από την Σαπφώ, που έγραψε στην αιολική διάλεκτο και σε αιολικά μέτρα. Τα ομηρικά έπη γράφθηκαν σε έναν ρυθμό που ταίριαζε στη γλώσσα της εποχής, το δακτυλικό εξάμετρο. Το βασικό κύτταρο (*ποῦς ἴποδι*) ήταν η ακολουθία μακρό βραχύ βραχύ, που επαναλαμβανόταν σχεδόν έξι φορές—σχεδόν, γιατί ο τελευταίος πους είχε δύο μονάχα συλλαβές. Στη μέση τεμνόταν ο στίχος υποτίθεται για να πάρει ανάσα ο βάρδος που απήγγελε τα ποιήματα. Η προσωδία είχε χίλιες δυο ιδιοτροπίες (αφού δύο βραχεία μπορούσαν να αντικατασταθούν με ένα μακρό, μία φύσει βραχεία συλλαβή μπορούσε να εκληφθεί ως θέσει μακρά αν ακολουθούν δύο σύμφωνα ή ένα διπλό σύμφωνο και οι κανόνες και οι εξαιρέσεις τελειωμό δεν έχουν), κι όταν κανείς δυσκολευόταν να καταλάβει τι λέει το κείμενο, δυο και τρεις φορές δυσκολευόταν να το απαγγείλει. Και ο ρυθμός ήταν παράξενος για μας. Και τώρα έπρεπε να απαγγείλουμε ακατανόητες λέξεις σε ακατανόητο ρυθμό.

Εδώ είναι οι δύο πρώτοι στίχοι της *Οδύσσειας* του Ομήρου:

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλά
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν.

Με τα πολλά θα τους απαγγείλαμε. Όμως, άλας, ο Τσαγκαράκης ζητούσε να τους προφέρουμε και με την ερασμιακή προφορά, έτσι όπως πιθανότατα τα πρόφεραν οι αρχαϊκοί βάρδοι. Το *ὃς*, για παράδειγμα στην πρώτη γραμμή, έχει δασεία, και άρα πρέπει να προενεχθεί ως *hos*—γι' αυτό άλλωστε οι αλεξανδρινοί γραμματικοί πρόσθεσαν τα πνεύματα, για να διασφαλίσουν ότι οι μαθητές τους προέφεραν σωστά τα ομηρικά έπη. Το -η προφέρεται ως δύο -ε κοκ. Ο καθένας μπορεί να καταλάβει τι γινόταν στην τάξη. Τα πολύ δικά μας Αρχαία Ελληνικά ακούγονταν μάλλον ως κινέζικα και πιο πολύ θύμιζαν την αγγλική φράση *it's all Greek to me*. Για τούτο και στο μάθημα αυτό, κάπου στη μέση του εξαμήνου, έγινε ένα από τα πιο αστεία περιστατικά της φοίτησής μου. Ο Τσαγκαράκης, που ποτέ δε ρωτούσε ποιος θέλει να πει μέτρο γιατί ήξερε ότι η ερώτηση θα απέβαινε εις μάτην, μπήκε στην αίθουσα με τη λίστα των εγγεγραμμένων φοιτητών, 35 όλοι κι όλοι με παρόντες περίπου 30. Άρχισε να δια-

βάζει ονόματα για να απαγγείλουν εξάμετρους στίχους, τους οποίους είχε διανείμει από το προηγούμενο μάθημα. Οι πρώτοι πέντε φοιτητές έλειπαν. Όταν όμως φάνηκε να λείπουν και οι επόμενοι πέντε, πράγμα μαθηματικώς αδύνατο, ο Τσαγκαράκης κατάλαβε ότι οι παρόντες ήταν για κάποιον λόγο και απόντες ενόψει της δοκιμασίας του μέτρου. Ήταν από τις λίγες φορές που τον θυμόμαστε να γελά μέσα στην τάξη.

Ο Οδυσσέας Τσαγκαράκης είχε στα μάτια του φοιτητή μια σχεδόν μυθική διάσταση και μετά από τόσα χρόνια αυτήν έχει ακόμα. Για μας ήταν ένας από τους κλασικούς, ένας από αυτούς στους οποίους μας εισήγαγε με το ομώνυμο μάθημα. Σε αυτούς τον κατατάξαμε. Και τώρα αυτούς πάει να συναντήσει. Ας είναι ελαφρύ το χώμα που τον σκεπάζει (*levis sit terra*).

